

УДК 332.122:338.43

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

*І. Щербата, к.е.н., О. Прокопишин, к.е.н., Г. Іваницька, к.е.н.
Львівський національний аграрний університет*

Постановка проблеми. В умовах розвитку ринкової економіки в Україні основним напрямом аграрних реформ має стати курс на підвищення їхньої соціальної спрямованості, послідовну переорієнтацію сільської економіки на задоволення потреб населення. Без якісних змін у продуктивних силах і виробничих відносинах забезпечення належного рівня життя неможливе. Соціально-економічний розвиток села визначають як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку економічної та соціальної сфер сільських регіонів, із мінімальними втратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення та інтересів держави. Сільський розвиток потребує комплексного підходу до вирішення всіх проблем сільського регіону – економічних, соціальних, екологічних, демографічних тощо. Процес диверсифікації на сучасному етапі стає важливим чинником стабілізації сільського розвитку. Процеси диверсифікації вивільняють додатковий ресурс – синергію. В умовах диверсифікації виробництва втрати прибутку з одних галузей можуть бути компенсовані завдяки одержанню більшого прибутку від реалізації продукції інших галузей. У свою чергу економічні втрати з однієї галузі не можуть вплинути на фінансово-економічний стан території, оскільки її питома вага в доходах перестає бути домінуючою. Тому сільські території з вищим ступенем диверсифікації відзначаються вищою стійкістю економіки, особливо в умовах мінливого зовнішнього середовища і прояву кризових явищ: інфляції, неплатежів, низької платоспроможності населення тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій досліджено в наукових працях таких відомих учених, як Л. Богуш, О. Булаво, В. Бутенко, П. Гайдуцький, З. Герасимчук, В. Горкавий, Б. Данилишин, Т. Заяць, Р. Косодій, М. Кропивко, В. Месель-Веселяк, Л. Михайлова, В. Онищенко, Б. Панасюк, В. Пила, І. Прокопа, К. Прокопишак, П. Саблук, В. Трегобчук, О. Цепко, Л. Шепотько, А. Юзефович, В. Юрчишин та ін. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання формування збалансованого сільського ринку праці з чіткими соціальними орієнтирами, проблеми фінансування процесів сільського розвитку, а також інституціональні засади забезпечення розвитку сільських регіонів.

Регулювання соціально-економічного розвитку сільської місцевості має стати складником національної стратегії розвитку, оскільки соціально-економічний розвиток українських сільських територій характеризується використанням несистемного підходу до вирішення відповідних питань, а також обмеженою теоретичною і фактичною базою для аналізу проблем сільських територій.

Постановка завдання. Наше завдання – визначення особливостей диверсифікації соціально-економічного розвитку сільських територій, виявлення її типів і напрямів.

Виклад основного матеріалу. Метою політики сільського розвитку є створення сприятливих умов життєдіяльності сільського населення через підвищення

багатофункціональності територій. Вона є основою та засобом реалізації стратегії розвитку сільських територіальних утворень [5]. Відходу від сприйняття сільських територій тільки як просторової бази агровиробництва значною мірою сприяла концепція багатофункціонального розвитку села за рахунок розміщення об'єктів промислового призначення, переробних і обслуговуючих галузей АПК, сфери послуг, рекреації, охорони здоров'я, відпочинку як найголовнішої передумови його відродження і відтворення на власній демографічній основі. Її розробили ще на початку 90-х рр. співробітники Інституту економіки АН України [9].

Упровадження цієї ідеї в сучасних умовах пов'язують з процесом деаграризації сільської економіки – зменшенням у її структурі частки (але не обсягів!) аграрного виробництва, що у свою чергу передбачає прискорений розвиток несільськогосподарських видів діяльності [7, с. 49]. При цьому на перший план виходить проблема визначення господарських функцій сільських територій, які є не лише конкурентними, а навіть альтернативними сільськогосподарській. Паритет між функціями сільськотериторіальних утворень залежить від наявного ресурсного потенціалу. Причому ефективно задіяння потенційних ресурсів здатне значно прискорити їх розвиток і навіть змінити властивості й сутнісні характеристики сільських територій. Водночас з огляду на природоохоронну функцію сільських територіальних утворень, розвиваючи ті чи інші види господарської діяльності, треба враховувати зростаюче навантаження на ландшафт.

Стратегію соціально-економічного розвитку сільських територій треба реалізовувати за рахунок стратегічних напрямів розвитку, які ґрунтуються на сучасних технологіях, креативності й диверсифікації виробництва [4, с. 34] і базуються на максимальному використанні власного потенціалу: природоресурсного, трудоресурсного, економічного. Диверсифікація соціально-економічного розвитку сільських територій полягає в урізноманітненні бізнесу входженням на нові сектори ринку і розширенням діапазону його діяльності. Основними напрямками диверсифікації є диверсифікація продукції та ринку [3, с. 193].

Будь-яка територія може створити таку стратегію спорідненої та неспорідненої диверсифікації або поєднати ці два типи (комбінувати), яка максимально відповідатиме його потенціалу й відношенню до ризиків.

Спорідненими у контексті диверсифікації соціально-економічного розвитку сільських територій вважають галузі, між якими існують конкурентно значущі збіги видів діяльності, які утворюють галузеві ланцюжки вартості. Стандартний ланцюжок вартості охоплює основні (придбання сировини і матеріалів, логістика поставок; технології; виробництво; розповсюдження і логістика збуту; продаж і маркетинг; обслуговування) та допоміжні види діяльності й пов'язані з ними витрати [8, с. 147]. Стратегічна відповідність між спорідненими підприємствами створює конкурентну перевагу за рахунок синергетичного ефекту від обміну ключовими навичками, технологіями, досвідом і рішеннями управління; скорочення витрат; спільного використання брендів; створення нових конкурентно значущих ресурсів і можливостей. Споріднена диверсифікація зумовлює скорочення витрат за рахунок консолідації однієї або декількох ланок ланцюжка вартості різних підприємств, забезпечуючи при цьому так званий ефект міжфірмової кооперації.

Засобом реалізації спорідненої диверсифікації є інтеграція. Тенденція розвитку інтеграції, посилення якої спостерігають останніми роками на агропродовольчому ринку, є підтвердженням доцільності диверсифікації. Розвиток інтеграції на селі – це закономірність, наслідком якої є формування завершених агропромислових циклів у певному регіоні, що сприяє поглибленню регіональної комплексності.

Фірми, які диверсифікують свою діяльність, набувають холдингової структури (вертикальна диверсифікація). Такими інтегрованими формуваннями є акціонерні товариства, асоціації, союзи, кооперативи, агрохолдинги, фінансово-промислові групи. Вертикальна інтеграція – це форма організації об'єднання сільськогосподарських, промислових підприємств, а також сфер допоміжної діяльності, які забезпечують єдність і безперервність відтворювального й технологічного процесів і використання виробничих ресурсів. Її будують як процес злиття стадій виробництва. Керівна компанія в особі холдингу здійснює контроль над усіма підприємствами технологічного ланцюга виготовлення кінцевого продукту.

Специфічною особливістю агрохолдингів є здатність на основі синергетичних ефектів забезпечувати генерацію прибутку, впроваджувати у виробництво нові системи, охоплювати весь цикл виробництва, переробки та реалізації продукції й цілеспрямовано відтворювати галузь на новій технологічній, організаційній та економічній основі [2, с. 70]. Поряд із технологіями у сільське господарство залучають новий менеджмент, нові системи управління, розвивається соціальна інфраструктура села, вирівнюються відмінності між містом і селом. Однак протиріччя у системному розвитку економічного регіону виникають на рівні сплати податків до бюджетів територіальних громад за місцем державної реєстрації інвестора (агрохолдингу), що призводить до скорочення надходжень до місцевих бюджетів.

Іншим виявом спорідненої диверсифікації сільського розвитку є горизонтальна диверсифікація, цільове призначення якої – освоєння випуску нових непрофільних продуктів, але для традиційних споживачів. Основною типовою ситуацією для реалізації такої стратегії є висококонкурентне середовище, яким є сільське господарство, та можливість використання традиційних каналів збуту для просування на ринок нових продуктів. Для сільських територій таким новим продуктом може бути виробництво екологічної сільськогосподарської продукції.

Диверсифікація у неспорідненій галузі (стратегія конгломеративної диверсифікації) доцільна тоді, коли в базовій галузі відбувається зниження обсягів реалізації та прибутку; коли нові види діяльності мають добрі перспективи прибутку; коли невикористана велика частина потенціалу; коли є певні технологічні й управлінські навички у зазначеному виді діяльності. Для сільських територій проявом такого виду диверсифікації є агротуризм і сільський туризм. Розвиток такого виду диверсифікації, з одного боку, сприяє повнішому використанню невикористаного трудових ресурсного і природоресурсного потенціалів регіону, а відтак забезпечує зростання доходів селян, а з іншого – через сплату єдиного податку місцевим радам за місцем державної реєстрації наповнює місцевий бюджет.

Важливим напрямом диверсифікації є розвиток кооперації. Традиційно розвиток і добробут сільських територій пов'язували зі сільськогосподарською діяльністю. Відродження сільських територій, на думку Б.Я. Панасюка, можливе за умови виведення сільського господарства зі скрутного становища, відновлення його виробничої бази,

кооперації сільськогосподарського виробництва з переробною промисловістю і торгівлею, розвитку агропідприємств [6, с. 212]. Реалізація інноваційно-інвестиційної стратегії агропромислового виробництва вимагає підвищення технологічного рівня виробництва. Одним із можливих напрямів вирішення проблеми технічного забезпечення фермерських господарств є застосування різноманітних організаційних форм використання техніки [1, с. 60]. Оскільки через незначний обсяг робіт техніка, особливо вузькоспеціалізована, у фермерських господарствах тривалий час простоє, на теперішньому етапі доцільно розвивати різноманітні організаційні форми спільного використання техніки, що дасть змогу забезпечити економію ресурсів і збільшити коефіцієнт використання сільськогосподарських машин і обладнання.

Створення міжгосподарських безприбуткових кооперативів із технічного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників – один із найраціональніших шляхів оновлення машинно-тракторного парку та підвищення ефективності його використання. Високопродуктивну, але й високовартісну техніку доцільно концентрувати саме в таких кооперативах або машинно-технологічних станціях.

Кооперативні машинні формування найповніше враховують інтереси фермерів. Фермери за такого формування є одночасно і засновниками, і членами кооперативу, мають право отримувати технічні послуги на умовах, які встановлюють самі фермери, виходячи з наявних виробничих можливостей, самостійно розпоряджатися отриманим доходом, уникаючи додаткового оподаткування.

Концентрація технічних засобів в одному підрозділі, її швидке обслуговування й оперативний ремонт сприяють збільшенню річного завантаження техніки, зниженню простоїв, значно збільшують виробіток, покращують якість і організацію праці механізаторів, окрім того, – це нові робочі місця і зростання добробуту сільських жителів.

Висновки. Успішний соціально-економічний розвиток сільських територій залежить від формування системи сучасних соціально-економічних відносин, ефективного використання виробничого, фінансового та трудового потенціалів територій, створення ефективного власника, забезпечення повної зайнятості працездатного населення, оптимального функціонування матеріально-технічної сфери. Вдосконалення системи регулювання розвитку сільських територій передбачає вживання комплексних заходів щодо формування доходів і розподілення бюджетних надходжень. Це не тільки пряма бюджетна підтримка окремих заходів, а комплексна програма розвитку. У цьому важливе значення мають і місцеві бюджети. За таких умов збалансований бюджет сільських територій має стати основним інструментом їх соціально-економічного розвитку, засобом забезпечення високоефективної господарської діяльності. Цим можливо досягти багатовекторності сільської економіки, коли, крім виробництва традиційної сільськогосподарської продукції й надання послуг, розвиваються сільський та екологічний туризм, народні промисли, що впливають на навколишнє середовище й соціально-економічне життя. Саме такий підхід пов'язаний із європейською моделлю сільського господарства.

Основним напрямом реалізації регіональних стратегій соціально-економічного розвитку сільських територій повинно бути державне сприяння розвитку підприємництва, що в підсумку певною мірою дасть змогу вирішити проблему зайнятості

й нарощування експортного потенціалу депресивних сільських територій через стимулювання підприємництва розвитком різних форм малого і середнього бізнесу, підвищення рівня доходів громадян і зростання платоспроможного попиту населення. Таке стратегічне завдання можливо вирішити тільки за рахунок формування сприятливого інвестиційного клімату, впровадження інновацій і розвитку різних типів диверсифікації.

Бібліографічний список

1. Горьовий В. П. Розвиток виробничо-технічного обслуговування підприємств АПК / В. П. Горьовий // Вісник аграрної науки. – 2007. – № 11. – С. 59 – 64.
2. Данкевич А. Є. Організаційно-економічні засади розвитку холдингів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 69-73.
3. Ковтун О. І. Стратегія підприємства : підручник / О. І. Ковтун. – Львів : Новий Світ – 2000, 2009. – 680 с.
4. Ляшенко В. И. Регулирование развития экономических систем / В. И. Ляшенко. – Донецк : ДонНТУ, 2005. – 668 с.
5. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт наукового дослідження [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // Державне будівництво. – 2006. – № 1. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/journals/DeVu/2006-1/doc/1/04.pdf>.
6. Панасюк Б. Я. Шлях до відродження села / Б. Я. Панасюк // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій : матеріали Сьомих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників. – К., 2005. – С. 211-217.
7. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 47-50.
8. Стратегический менеджмент: искусство разработки и реализации / пер. с англ. А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд. – М. : Банки и биржи, 1998. – 625 с.
9. Українське село: проблеми і перспективи / за ред. Л. О. Шепотько. – К. : Урожай, 1991. – 236 с.

Щербата І., Прокопишин О., Іваницька Г. Диверсифікація як напрям соціально-економічного розвитку сільських територій

Обґрунтовано використання диверсифікації як основи розвитку сільських територій, який проявляється в покращанні якості життя сільського населення через підвищення рівнів його самозабезпеченості і соціальної безпеки шляхом реструктуризації його економічної активності. Досліджено напрями і типи диверсифікації сільських територій.

Ключові слова: диверсифікація, соціально-економічний розвиток, розвиток сільських територій, кооперація.

Shcherbata I., Prokopyshyn O., Ivanicka G. Diversification as line of socio-economic development of rural territories

Application of diversification as basis of development rural territories is substantiated. The result of diversification is improvement of quality of life of rural population through the increase of levels of its self-sufficiency and social safety by restructuring of its economic activity. Lines and models of diversification of rural territories are researched.

Key words: diversification, socio-economic development, development of rural territories, cooperation.

Щербата И., Прокопишин О., Иваницкая Г. Диверсификация как направление социально-экономического развития сельских территорий

Обосновано использование диверсификации как основы развития сельских территорий, проявляющегося в улучшении качества жизни сельского населения вследствие повышения уровней его самообеспеченности и социальной безопасности путем реструктуризации его экономической активности. Исследованы направления и типы диверсификации сельских территорий.

Ключевые слова: диверсификация, социально-экономическое развитие, развитие сельских территорий, кооперация.